

УДК 63.001.76 «1874/1903» (477.54)

М. С. Лисенко
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова

МОДЕРНІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЛАТИФУНДІЇ Л. Є. КЕНІГА 1874 – 1903 рр.)

У статті досліджено модернізацію аграрної сфери Харківської губернії на прикладі маєтків Л. Є. Кеніга, розглянуто створення й окремі ланки діяльності господарства нового типу. Наголошено, що подібні економії були рідкістю в українських губерніях, особливо в плані раціональної постановки справи. Латифундія Л. Є. Кеніга була багатопрофільною. Основними напрямками її спеціалізації були цукроваріння та гуральництво. Значну увагу приділялося скотарству, рільництву, лісівництву. У цьому технічно-землеробському господарстві все ґрунтувалося на засадах агрономічної науки. Підприємства латифундії мали найсучасніше на той час обладнання, у них проводили наукові дослідження на селекційній станції. Власник маєтків співпрацював з товариствами сільського господарства й сільськогосподарської промисловості. Експонати, вирощені в латифундії, демонстрували на аграрних виставках. У маєтках були створені добрі умови для праці робітників та службовців. Л. Є. Кеніг займався благодійністю, що засвідчувало не тільки підприємницький, але й просвітницький характер його діяльності. Заснування подібних господарств є свідчення модернізації аграрної сфери регіону і змін у суспільстві.

Ключові слова: модернізація, сільське господарство, Харківська губернія, латифундія, Л. Є. Кеніг.

В данной статье исследуется модернизация аграрной сферы Харьковской губернии на примере поместий Л. Е. Кенига, рассмотрено создание, отдельные виды деятельности предприятия нового типа. Подчеркивается, что подобные экономии были редкостью в украинских губерниях, особенно в плане рациональной организации бизнеса. Латифундия Л.Е.Кенига была многопрофильной. Центральное место занимали сахароварение и виноделие. Большое внимание уделялось животноводству, полеводству, лесному делу. В этом технико-земледельческом хозяйстве все было построено на основе агрономической науки. Предприятия латифундии имели новейшее на тот период оборудование. Велись научные исследования на селекционной станции. Собственник поместий сотрудничал с обществами сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. Экспонаты, произведенные в латифундии, демонстрировались на аграрных выставках. В поместьях были созданы хорошие условия труда для служащих и рабочих. Л. Е. Кениг занимался благотворительностью, что подчеркивало не только предпринимательский, но и просветительский характер его деятельности. Создание подобных хозяйств свидетельствовало о модернизации аграрной сферы региона и изменениях в обществе.

Ключевые слова: модернизация, сельское хозяйство, Харьковская губерния, латифундия, Л. Е. Кениг.

The paper examines the modernization of the agrarian sector in the Kharkiv province by the example of L. E. Kenig's estates. This article describes creation and certain activities of this new enterprise type which was a rarity in Ukrainian governments. L. E. Kenig's latifundia was efficiently organized and multifaceted. It focused on sugar refining and winemaking. Cattle-breeding, crop farming and forestry were also important. Everything was based on agronomy achievements in this techno-agricultural enterprise. Enterprises of latifundia had the most sophisticated equipment at that time. Research was conducted on the breeding station. The owner of the estates cooperated with companies of agriculture and agricultural industry. Exhibits made in latifundia were shown at agricultural exhibitions. The estates provided good

working conditions for employees and workers. L. E. Kenig did much for charity which emphasized not only the business-like, but also the educational nature of his activity. The creation of such farms is evidence of modernization of the agrarian sector in Kharkiv region and changes in society.

Key words: *modernization, agriculture, Kharkiv province, latifundia, L. E. Kenig.*

У пореформений період історії Харківської губернії важливе місце посідає становлення нового суспільства і прогресивного типу господарства. Сучасні дослідники називають цей процес модернізацією. Серед землевласників і підприємців регіону вигідно вирізнявся Л. Є. Кеніг. Німець за походженням, лютеранин за віросповіданням, Л. Є. Кеніг здійснював зміни у своєму господарстві, які вважав доцільними і своєчасними, цілком у відповідності із духом свого часу. Передусім його характеризували передові погляди як на господарювання, так і на повсякденне життя. Прикладом успішного ведення бізнесу в аграрній сфері Харківської губернії стала латифундія підприємця.

Історіографію проблеми започаткували праці сучасників підприємця. До них належать описи маєтків Харківської губернії, що проведені за ініціативою Харківського товариства сільського господарства й сільськогосподарської промисловості [6; 10; 11]. Діячі зазначеного громадського товариства залишили матеріали про господарства, обладнані за останнім словом техніки, що було рідкістю на той час. Авторами деяких робіт були земці [2; 3]. Сучасники пов'язували зразковість господарства Л. Є. Кеніга з його німецькою ментальністю, відносно великою кількістю німців в апараті управління підприємств, а також досконалістю системи менеджменту, впровадженій в латифундії. Вони часто зіставляли її з аналогічною в Америці й Західній Європі. До праць дореволюційного періоду варто зарахувати статистичні довідники, звіти, матеріали, які видали сільськогосподарські товариства тощо [5; 9; 14; 21; 22].

У радянській історіографії цю тему не висвітлено. Підприємця Л. Є. Кеніга характеризували як експлуататора трудящих мас, а його бізнес як нечесний і хижацький [17].

З 1990-х рр. виходять друком дослідження, що значною мірою переосмислюють явища і процеси, які відбувалися в пореформений період у Російській імперії. Серед істориків близького зарубіжжя істотний інтерес становлять праці Б. М. Миронова [8]. У них автор запропонував нову концепцію соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку Російської імперії після Великих реформ. Однак українським губерніям Б. М. Миронов приділив мало уваги. Останніми роками з'являються публікації стосовно діяльності Леопольда Єгоровича та його нащадків у Петербурзі [4]. В Україні вийшли дисертації, які порушують питання землеволодіння й оглядово власності Л. Є. Кеніга [1]. Історики діаспори зазначену тематику не розробляли.

Таким чином, аналіз історіографії свідчить, що обрана тема є малодослідженою й потребує подальшого розгляду. Метою даної статті є дослідження функціонування латифундії Л. Є. Кеніга в Харківській губернії в період з 1874 по 1903 роки.

Джерельну базу нашого дослідження становлять документи Державного архіву Харківської області (фонд 237 Харківське товариство сільського господарства й сільськогосподарської промисловості; фонд 304 Харківське губернське земство) [24], а також опубліковані документи, місцева періодика [18; 19; 20; 23].

Леопольд Єгорович Кеніг (нім. Leopold Koenig) народився 25 листопада 1821 р. у Санкт-Петербурзі, куди його батько Йоганн-Георг переїхав після того, як Наполеон захопив Ельзас і Лотарингію. 27-річний біженець влаштувався булочником до Георга Вебера, незабаром одружився на дочці господаря й відкрив власну булочну на Василівському острові в німецькому кварталі Петербурга. Своєму синові Йоганн-Георг дав гарну освіту. Леопольд навчався у престижному англійському пансіоні. 15-річний випускник мріяв стати архітектором. Однак пожежа, що трапилася у Петербурзі 1837 року, зруйнувала ці плани, адже все сімейне майно, передусім пекарня, згоріло.

Леопольд пішов працювати на цукровий завод у Петербурзі, що належав близькому другові їхньої сім'ї Карлу Пампелю. У ті часи цукрове виробництво вважалось найбільш прибутковим. Цукор був недешевим задоволенням, іноземні кораблі привозили його в петербурзький порт. На цукровому заводі молода людина (у документах його записали на російський манер Леопольдом Єгоровичем) пройшла хорошу виробничу школу. Через п'ять років його вже призначили першим

радником власника підприємства. Однак у 1842 році К. Пампель помер, і Кеніг перейшов на цукровий завод П. Пономарьова, ставши старшим майстром.

У 1846 році 25-річний Леопольд одружився на Кароліні Пампель – дочці покійного шефа. Через два роки він дізнався, що терміново продається невеликий цукровий завод за 27 тис. руб. Л. Є. Кеніг взяв цю суму в борг у родичів дружини. Молодий бізнесмен провів реорганізацію підприємства, збільшивши виробництво цукру з 15 тис. пудів на рік до 24 тис. [16, с. 10]. Це дало змогу йому протягом усього двох років віддати борг позичальникам, а ще через рік вигідно продати завод.

Виручені гроші він спрямував на оренду цукрового заводу П. Пономарьова – того самого, де колись працював. Однак незабаром почалася Кримська війна. Європа заблокувала постачання цукрової тростини в Російську імперію. Ціни на цукор зросли. Більшість цукрозаводчиків почали обачно витрачати запаси сировини, щоб протриматися до кінця блокади. Леопольд вчинив інакше: користуючись високими цінами, продав весь вироблений на заводі цукор, став володарем значного прибутку і вийшов з бізнесу. Конкуренти ж зазнали серйозних збитків, деякі збанкрутіли. Зроблена Л. Є. Кенігом «пауза» дозволила перечекати складні часи, а вже наприкінці XIX ст. наростити прибутки до 21 млн. руб. [20, с. 34].

Коли закінчилася Кримська війна, Л. Є. Кеніг дізнався, що в Німеччині винайшли новий спосіб цукроваріння – у герметичних контейнерах під дією гарячої пари. Він подався до Гамбурга й улаштувався простим робітником на цукровий завод. «Промислове шпигунство» виявилось успішним. Через рік Леопольд повернувся до Петербурга, придбав цукровий завод на Чорній річці й повністю переобладнав його згідно із сучасною на той час німецькою технологією. Через п'ять років він купив цукровий завод свого конкурента – велике підприємство, на якому працювало понад 500 чоловік. У 1858 році Л. Є. Кеніг став купцем I гільдії [16, с. 11].

Підприємницька діяльність Л. Є. Кеніга поширювалася й на Харківську губернію. У другій половині XIX ст. у цукроварінні помітною стала нова тенденція: перехід від тростинного цукру до бурякового. Ідеальні кліматичні умови для вирощування цукрових буряків були в українських губерніях. У 1867 році Л. Є. Кеніг закрит цукровий завод на Чорній річці як нерентабельний, а через кілька років переобладнав його під бавовняне виробництво. Прядильню він незабаром передав синові Леопольду Кенігу-молодшому, а сам зосередився на «південному напрямку».

У 1874 році цукрозаводчик почав купувати землі в Харківській губернії – спочатку в Охтирському та Лебединському повітах. Потім здійснив інші покупки, збільшивши загальну площу своїх українських володінь до 40 тис. десятин [12, с. 50]. Ці землі відійшли під посіви цукрових буряків, а для перероблення та виробництва цукру підприємець купив три заводи в містечку Тростянець Харківської губернії (два цукробурякових і один рафінадний).

У досліджуваний період Л. Є. Кеніг уже був впливовою особою в галузі й фактично диктував ціни на цукор. Наприклад, газета «Російський кур'єр» у 1881 році повідомляла: «Відомий петербурзький цукрозаводчик Л. Є. Кеніг, на розсуд якого регулюється ціна цукру в усій Росії, знизив ціну цукру в червні на 40 коп. за пуд. Унаслідок цього на цукровій біржі помітним було велике збудження» [4, с. 211]. На початку XX століття рафінадні заводи компанії «Л. Є. Кеніг» випускали значну частину всього рафінаду Російської імперії, завдяки чому цукрозаводчик увійшов до двадцятки найбагатших підприємців.

У тлумачному словнику С. І. Ожегова термін «латифундія» пояснено як великий маєток, земельне володіння, типове для різних країн (у тому числі Російської імперії). Загалом для латифундії властиве раціональне ведення господарства. Маєтки Л. Є. Кеніга заслуговують на увагу, бо таких було небагато в українських губерніях. У них виробляли значну кількість зернових, цукру, спирту, картоплі тощо. Успішність власнику забезпечували те, що вся система господарювання ґрунтувалася на принципах агрономічної науки, високій техніці землеробства, правильно влаштованому лісовому господарстві, інтенсифікації виробництва.

Чим була латифундія Л. Є. Кеніга на 1903 рік (він помер 17 грудня 1903 у Санкт-Петербурзі)? Вона складалася із двох великих маєтків Тростянецького і Гутианського, розташованих у повітах Охтирському, Лебединському, Богодухівському і Харківському. Кожний із цих двох маєтків було поділено на окремі економії, а саме: Тростянецький маєток складався із восьми економій

(Лучанська, Станівська, Каменська, Радомлянська, Криничанська, Микитівська, Буймерівська, Горянінівська); Гутянський маєток – із дванадцяти економій (Гутянська, Микитівська, Єлисаветівська, Должанська, Леопольдівська, Мирнянська, Шарівська, Карасирська, Максимівська, Овідінська, Кленівська, Лозівська). Населення довкола становили передусім українські селяни. Кожна із 20 економій латифундії була окремим маєтком, самостійною господарською одиницею. Переважно у центрі економії розміщувався господарський двір з численними спорудами, добре обладнаний і забезпечений усім необхідним.

Власником латифундії був Л. Є. Кеніг. Фактично вели справи його нащадки (Ф. Л. Кеніг), а адміністрацію очолював Л. Є. Вебер. Кожний із двох великих маєтків мав головного управителя: у Тростянецькому – це був Л. Г. Шульц, а в Гутянському – В. І. Кашін (учень І. О. Стебута, агроном із багаторічним досвідом). Кожна із 20 економій теж мала свого управителя, серед яких було багато німців. Лісове господарство, що займало значну площу в обох маєтках, було виділено в окрему господарську одиницю. Їхніми керівниками працювали спеціалісти з лісівництва (М. Ф. Кренкель у Тростянецькому маєтку та Г. А. Грунау в Гутянському). Керівництво цукрових заводів перебувало під контролем спеціальних директорів, а гуральні були підпорядковані головному управителю. До речі, В. І. Кашін був добрим фахівцем із винокуріння.

Створення такої потужної латифундії зумовили потреби цукрових заводів, що належали Л. Є. Кенігу. Початок латифундії був покладений у 1874 році, коли підприємець купив у купця А. А. Марка землі разом із лісом. У межах купленої території розташовувався завод цукрового піску Охтирсько-Тростянецького акціонерного товариства, членом якого був Л. Є. Кеніг. Пізніше, у 1881 р., цей завод став його одноосібним володінням. Значні прибутки від цукрових підприємств були джерелом для купівлі сусідських маєтків у майбутньому.

Подальше збільшення латифундії відбувалося в такій послідовності. У 1881 р. було створено Гутянський маєток. Для цього Л. Є. Кеніг придбав у товариства «Ворожейкін, Рубінштейн і Величченко» землю й згорілий цукровий завод. У тому ж році цукровий завод було переобладнано. Наступні 25 років територія маєтка розширювалася. У 1887 р. при Тростянецькому заводі цукрового піску побудували рафінадний завод, а в 1889 р. – Тростянецьку гуральню і при ній ректифікаційне відділення. У 1891 р. було споруджено Тростянецький паровий крупчастий млин. У 1894 р. для Гутянського маєтку було придбано ще дві гуральні [6, с. 10]. Отже, розширення латифундії можна визначити як швидке та масштабне.

Система господарювання в обох маєтках (Гутянському і Тростянецькому) була змішана або, як її тоді називали, заводсько-технічна з лісовим господарством, яке мало значну цінність. Загальна площа латифундії Л. Є. Кеніга на 1903 рік становила 44,099 дес. [6, с. 12]. Система рільництва функціонувала як багатопільне господарство з широким використанням коренеплодів буряка й картоплі, а також штучного травосіяння. Спочатку насіння цукрового буряка привозили з Німеччини. Воно було якісним, але дорогим. Тому вирощування власних буряків на насіння було єдиним засобом збільшити операції цукрових заводів. Цим почала займатися створена власником селекційна станція, обладнана за останніми стандартами агрономічної науки. Природно, що з такою матеріально-технічною базою прибутковість сільськогосподарських культур була вищою, ніж в інших господарствах краю (у тому числі й селянських).

Лісове господарство велося на значній земельній площі. Л. Є. Кеніг придбав ліс поступово починаючи із 1874 року. До переходу у його власність лісові дачі були дуже спустошені через часте вирубування лісу. За 32 роки (від часу заснування лісового господарства) площа лісів неухильно збільшувалася, зокрема й унаслідок лісонасадження на землях, малоприсадибних для польових культур. На всьому лісовому масиві велося правильне господарство згідно плану лісорозведення, розрахованого за 10-річними періодами. На початку ХХ ст. керівництво лісового господарства зайнялося спеціальним залісненням ярів та інших незручних земель, насадженням захисних смуг від видування посівів вітрами. Частина продукції лісового господарства збували за кордон, насамперед у Німеччину. При лісництві працював смолокурний завод.

Цукрові заводи становили центр усього господарства (два заводи цукрового піску й рафінадний). Період виробництва цукру зазвичай тривав до двох місяців на рік у разі безперервної роботи

цілодобово. Заводи були обладнані лабораторіями, ремонтними майстернями, а також мали штат постійних працівників, які перебували на підприємстві протягом всього року.

Власник мав три гуральні: одну у Тростянецькому маєтку і дві в Гутянському (Шарівська і Кленовська). При останніх двох було відкрито також ректифікаційні відділення. Усі заводи мали найсучасніше на той час устаткування. Вони були обладнані хімічними лабораторіями та ремонтними майстернями. Спирт надходив як на державні склади, так і продавався за кордон через Одесу та Лібаву.

Важливим компонентом латифундії були парові млини для помелу зерна, яких нараховувалося десять. Млини були оснащені електродвигунами та відповідними механізмами для автоматичного пересування зерна. Для зберігання зерна, крім елеватора, використовували велику комору, розраховану на 100 тис. пудів [10, с. 216]. Керівництво маєтків вдало поєднувало можливості різних машин та механізмів. Так, наприклад, один паровик пускав у рух борошномельний млин й електричну станцію. Електрикою було освітлено всі споруди економії. Усі вони були поєднані телефоном між собою, головною конторою й Харковом.

У господарстві значну увагу приділяли скотарству. Для покращення порід свійських тварин у маєтках відкрили кінські заводи, заводи рогатої худоби, свиней та овець. Два кінські заводи спеціалізувалися на вирощуванні ремонтних, верхових коней та мулів, зокрема коней – арденської, датської, першерон та ін. порід. Заводи рогатої худоби займалися розведенням чистокровних племінних тварин, а також корів для виробництва молока шведської породи; свиней – чистокровних беркширських та йоркширських порід для відгодовування. Велика кількість відходів різних виробництв (передусім цукрового та винокуріння) сприяла розширенню скотарства в латифундії.

Власник латифундії брав участь у сільськогосподарських виставках різного рівня. У 1897 р. на Всеросійській сільськогосподарській виставці Гутянський та Тростянецький маєтки преміювали почесним дипломом за ведення зразкового господарства, великою золотою медаллю за насіння хлібів та трав, цукрових буряків; малою золотою медаллю за лісівництво; великою срібною медаллю за цукор-пісок. На Харківській насінній виставці 1890 р. Гутянський маєток одержав малу золоту медаль за насіння хлібів та трав. На Всеросійській сільськогосподарській виставці 1895 р. в Москві Гутянський маєток отримав велику золоту медаль за організацію господарства та адміністрування, а також почесний диплом Імператорського Московського товариства сільського господарства за групу відгодованої м'ясної худоби. Восени 1896 р. комітет Київської сільськогосподарської і промислової виставки звернувся до землевласників Харківської губернії з пропозицією взяти участь у заході. Л. Є. Кеніг прийняв це запрошення (хоча ця Всеросійська виставка у Києві відбулася тільки в 1903 р.). Для матеріалів майбутньої виставки потрібним був опис маєтків, що й зробили підлегли підприємця. Організатори виставки сподівалися, що такі латифундії, як Кенігівська, могли стати зразком для інших. *«Опыт подробного описания как общих, так и частных условий, в которых находятся и заводы, и характеристики организации всего дела, культурных методов и способов работы... возможно констатировать как прогрессивное улучшение именованного во всех его статьях, так и систематическое совершенствование его технических производств, в течение 16 лет постепенно создававших из небольшого начала то общее и довольно значительное целое, которым Гутянское именование является в настоящее время»* [10, с. 2]. За життя Л. Є. Кеніга це була остання виставка, але його нащадки продовжували добру справу. Так, у 1908 р. на Міжнародній будівельно-художній виставці продукція паркетної фабрики була вшанована великою золотою медаллю [24, ф. 237, оп. 1, спр. 53, арк. 18].

Видатки латифундії йшли на заробітну плату службовцям і робітникам усіх категорій, що були дуже диференційованими. За період 1900-1905 рр. щорічно ця сума становила 1.811.744 руб. У деяких робітників була договірна оплата праці. Крім грошової винагороди, існували ще інші доплати (харчі, опалення, помешкання тощо). Значні податки сплачували до державної скарбниці, земствам та іншим установам. У середньому щорічно податки становили суму 3.439.846 руб. (використовували прогресивний податок). Прибутки залізниці, що обслуговувала латифундію, у 1903/04 рр. становили 666.755 руб. [11, с. 170].

У господарстві латифундії головні прибутки давали цукровий буряк та картопля. Цукрові заводи та гуральні забезпечували власну сировину. Культура зернових хлібів займала велику площу й давала значну кількість продукції (озима та яра пшениця, жито, овес, ячмінь, кукурудза). Однак за прибутковістю вони мали другорядне значення. У найкращі врожайні роки прибуток всього землеробського господарства маєтку не перевищував 3% від загального прибутку латифундії, а деякі культури часто давали збитки (жито, ячмінь, просо, овес). І хоча на прибутковість зернових дуже вплинула сільськогосподарська криза в Західній Європі 1880-90-х рр. у латифундії Л. Є. Кеніґа стабільно економічно вигідними були тільки посіви пшениці. Значну частину зернових вирощували для внутрішніх потреб, власного споживання. Цікаво, що схожа структура різних статей прибутків і видатків співпадала з аналогічною для маєтку П. І. Харитоненка, також розташованому в Харківській губернії [7, с. 7].

У Гутянському маєтку коштом Л. Є. Кеніґа утримувалася двокласна школа в селі Гути. Вона розташовувалася у просторому кам'яному помешканні з електричним освітленням. Педагогічний персонал нараховував п'ять вчителів та 350 учнів щорічно. Крім цієї школи, коштом маєтку утримували дві однокласні школи – Шарівську і Кленівську (по одному вчителю). В останніх двох школах навчалася понад 100 учнів. Керівництво латифундії також допомагало двом парафіяльним школам і трьом земським в опаленні, освітленні й охороні.

У маєтку було дві лікарні, у яких, крім фельдшерського персоналу, працювало два лікарі. У середньому за рік на амбулаторних прийомах обслуговували 70 тис. хворих, які отримували безкоштовні ліки. Ветеринарну допомогу організовували один ветеринарний лікар, три фельдшери у трьох ветеринарних лікарнях. Всі вони надавали також послуги населенню довколишніх сіл [23, 1894. – № 4. – 31 января].

Благодійну допомогу власник надавав як «своїм» службовцям та робітникам, так і місцевим селянам. Службовці маєтку отримували пенсію. Так, наприклад, дрібні службовці, які втратили працездатність (через хворобу, похилий вік) частіше отримували довічну пенсію в розмірі заробітної плати. Висококваліфіковані службовці, які втратили працездатність, одержували одноразово під час звільнення з посади від 5 тис. до 6 тис. руб. і щомісячно пенсію 75 руб. [3, с. 18].

У маєтку була традиція надавати грошові виплати дітям службовців, які відвідували сільську школу (по 5 руб. на місяць), для наймання квартири при школі. Сини службовців, що вчилися в гімназіях або реальних училищах, отримували таку допомогу в розмірі 100 руб. На початку ХХ ст. у цю систему благодійної допомоги внесли деякі зміни. Допомогу надавали передусім тим дітям, які отримували професійну технічну освіту й у майбутньому могли замінити своїх батьків на виробництві. Священники парафій Гутянського маєтку, крім заробітної плати (яку вони отримували як законовчителі шкіл), користувалися безкоштовним опаленням тощо.

Благодійність власника маєтку щодо місцевого населення організували таким чином. Кожна із економій Гутянського маєтку, яку очолював управитель, була одиницею благодійного управління. У своїй діяльності вони співпрацювали з особливими комітетами, що були наявними в кожному селі. До керівництва комітетів належали управитель економію, місцевий священник, староста і два селянина. Спочатку місцеві комітети діяли окремо. Пізніше за ініціативою управителя Гутянського маєтку їх об'єднали. Діяльність комітетів координували, навіть скликали «наради» представників. Об'єктом піклування комітетів були переважно вдови й сироти, але іноді допомогу надавали селянам (наприклад, щоб купити коня). Передбачалася й натуральна допомога, зокрема продуктами високої якості. Витрати на добротність у Гутянській економії сягали 10.000 руб. на рік [24, ф. 304, оп. 1, спр. 259, арк. 7].

Під час російсько-японської війни форми допомоги були змінено і збільшено за розмірами. У найближчих до маєтку селах благодійні комітети надавали спорядження запасним, призваним на військову службу. Штатні службовці економії, які йшли на війну, отримували на весь строк перебування в армії свою колишню заробітну плату і після повернення працювали на своїх посадах. Родини службовців, які пішли на війну, залишалися у своїх квартирах, які надало управління маєтку. Робітники, які працювали посезонно, отримували щомісячні грошові виплати по 5 руб., коли йшли служити до армії. Крім того, господар маєтку (на той час уже Ф. Л. Кеніґ) пожертвував 4.000 руб.,

а самі службовці разом зібрали ще стільки ж для працівників, які повернулися з війни [24, ф. 304, оп. 1, спр. 2934, арк. 22]. Місцеві селяни могли користуватися різними угіддями за низьку плату.

У подібний спосіб здійснювали добродійність у Тростянецькому маєтку (особливо щодо медичної підготовки). У долі Тростянця Леопольд Кеніг відіграв видатну роль. Йому належали не тільки три цукрові заводи, але й парова паркетна фабрика, що виробляла масивний паркет – дубовий, ясеневий, кленовий – різних кольорів і малюнків. У Тростянці підприємець відкрив також гуральню й фабрику з виробництва пакувального паперу, побудував дизельну станцію й обладнав телефонну, провів електрику, а також залізницю (станція Смородине працює і сьогодні).

Вплив сусідства із маєтком на впровадження покращених способів землеробства в селянських господарствах є незаперечним. Селяни переймали нові прогресивні методи землеробства і скотарства, отримали можливість користуватися покращеними знаряддями для оброблення землі, зокрема рядовими сівалками. Співпраця в даному напрямку розпочалася з того, що економія Л. Є. Кеніга надавала селянам сівалку в користування. Пізніше Краснокутське товариство сільського господарства поширило практику здавання техніки в оренду, продаж насіння. Все це сприяло покращенню врожаїв зернових у селян.

Мальовнича місцевість, у якій розташовувалася одна з економій, сподобалася Л. Є. Кенігу настільки, що він купив маєток Шарівка у братів Гебештрайнов за 250 тис. рублів. Колись невеличке село Шарівка і прилеглі до неї землі належали поміщикам Ольховським. Вони й побудували тут садибу – справжню резиденцію. Шарівський палац створено в неоготичному стилі, який увійшов у моду у XIX столітті. Поміщик Ольховський чітко вловив нові тенденції західноєвропейської архітектури і вдало використовував нововведення, зводячи свій маєток. До того ж він подбав і про збереження первісної краси природи. Шарівський замок дуже гармонійно вписувався в місцевий ландшафт.

Новий господар Леопольд Єгорович побудував там двоповерховий палац, який мав 26 кімнат і три великі зали. Для проектування парку він запросив з Риги Георга Куфальдта. Під час робіт було висаджено до 70 рідкісних цінних порід дерев – представників флори Європи, Азії, Америки та Африки. У маєтку також з'явилися терасований сад, розарій і грот з джерелом. Усі, хто гостював у Шарівській садибі, відзначали вишуканий смак господарів. Леопольд Кеніг міг бути задоволений вкладенням своїх коштів. От тільки красі краєвидів парку, на його думку, заважали сільські будинки. Цукрозаводчик вирішив, що краса вимагає жертв. Він викупив землі на Південному Уралі, наказав переселити туди селян, а їхні хати – спалити. І зараз у Башкирії є населений пункт Шарівка, де можна почути українську мову. Однак усе-таки більшість з виселених селян повернулися назад і заснували нову Шарівку, на іншому березі річки Мерчик. На картах дуже добре видно і стару, і нову Шарівку: між ними відстань у два кілометри, річка і ліс [17, с. 14]. Між Л. Є. Кенігом і селянами, які повернулися з Уфимської губернії, відбулися збройні сутички. Володарю маєтку довелося викликати не тільки поліцію, а й регулярні війська. Можливо, це було одною з причин обережного ставлення родини підприємця до місцевих селян у подальшому (зокрема й щодо добродійності).

Шарівська садиба зовні нагадувала казковий замок: двоповерхова будівля білого кольору, підперезана карнизом, з витягнутими вікнами й балконом. Парадний вхід прикрашали дві восьмигранні вежі, увінчані зубцями і шпильями. Навіть якщо здалеку дивитися на замок, відчувалися його велич і вишуканість. Від замку тераси вели в Шарівський парк, де росли старовинні дуби, блакитні ялини, ясени та інші дерева. Вік одного з дубів становив близько 600 років. У парку були мальовничі ставки, через один з яких перекинута кам'яний місток, що вів на так звану цукрову гірку. Отже, садибу Леопольда Кеніга можна назвати перлиною вишуканого смаку. Шарівка дивувала своєю гармонійністю, доречністю та затишністю.

Таким чином, Леопольд Єгорович Кеніг був видатним російським підприємцем. За декілька десятиліть у Харківській губернії він створив латифундію, що була зразковим багатопрофільним та високопродуктивним господарством. Сучасники неодноразово стверджували, що таких маєтків було небагато. З ними пов'язували прогресивні зміни не тільки в аграрній сфері, а й у всій економіці й суспільних відносинах загалом.

Література

1. Горбаньов В. В. Поміщицьке господарство Харківської губернії у др. пол. XIX – на поч. XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. В. Горбаньов; Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2006. – 182 с.
2. Гордеенко Е. О положении сельского хозяйства и земства в Харьковской губернии / Е. Гордеенко. – Х.: Тип. губ. правления, 1885. – 65 с.
3. Доклад Харьковской губернской земской управы чрезвычайному губернскому земскому собранию 12 июня 1905 года по экономическому отделу. – Х. : Тип. губ. правления, 1905. – 112 с.
4. Иванова Н. И. «Сахарный король» Леопольд Кениг и его потомки / Н. И. Иванова // Немцы в Санкт-Петербурге (XVIII–XX века): биографический аспект. – СПб. : МАЭ РАН, 2005. – Вып. 3. – С. 211-216.
5. Коротков И. П. Опыт разделения Харьковской губернии на сельскохозяйственные районы / И. П. Коротков. – Х. : Тип. «Печатное дело», 1919. – 60 с.
6. Левитский В. Ф. К вопросу об экономическом значении крупных и мелких заводско-земледельческих хозяйств / В. Ф. Левитский. – Х. : Тип. А. Дарре, 1907. – 37 с.
7. Лец Р. Между крупным заводским хозяйством и аграрным вопросом / Р. Лец. – Сумы : Тип. Вертикова, 1906. – 84 с.
8. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи. – В 2 т. / Б. Н. Миронов. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1999.
9. Обзор сельскохозяйственной промышленности Харьковского района. Часть 1. – Х. : Тип. губ. земства, 1912. – 96 с.
10. Описание Гутянского имения Л. Е. Кенига. Часть 1. Сельское хозяйство и лесоводство. – Х. : Тип. А. Дарре, 1897. – 332 с.
11. Описание Гутянского имения Л. Е. Кенига. Часть 2. Технические производства. – Х. : Тип. А. Дарре, 1897. – 178 с.
12. Орлов Н. М. С.-Петербургский сахаро-рафинадный завод «Л. Е. Кениг и наследники» / Н. М. Орлов. – СПб. : Тип. В. Кене и К°, 1913. – 56 с.
13. Отчет Харьковского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности за 1899-1900 гг. – Х. : Тип. губ. земства, 1900. – 82 с.
14. Отчет о деятельности Харьковского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности за 1902-1903 гг. – Х. : Тип. В. М. Варшавчика, 1903. – 109 с.
15. Протоколы заседаний общих собраний Харьковского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности за 1887-1888 гг. – Х.: Тип. Каплана и Бирюкова, 1888. – 44 с.
16. Список купцов и промышленников города Харькова. – Х. : Тип. А. Дарре, 1913. – 48 с.
17. Строковский Л. Н. Шаровский парк / Л. Н. Строковский. – Х. : Прапор, 1978. – 48 с.
18. Труды Харьковского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. Известия контрольной семенной станции. – Х.: Тип. В. М. Варшавчика, 1915. – 204 с.
19. Труды Харьковского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности (за 1915 год). – Х. : Тип. И. М. Аничкина, 1917. – 183 с.
20. Харьковская губерния: стат. справочник. – СПб.: Тип. стат. комитета, 1903. – 499 с.
21. Харьковское общество сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. Журналы общих собраний. – Х. : Тип. губ. правления, 1886. – 82 с.
22. Харьковское общество сельского хозяйства на областной сельскохозяйственной выставке. – Х. : Тип. губ. земства, 1910. – 52 с.
23. Харьковские губернские ведомости: [Периодическое издание Харьковской губернии, Харьков]. – 1894.
24. Державний архів Харківської області (ДАХО).